

Göteborgsskolan – praktisk, friakademisk, historisk, folkbildande, social

Johan Lönnroth (Johan.Lonnroth@handels.gu.se)

Abstract: Göteborgarna har alltid känt sig mer eller mindre missgynnade av staten, det gäller inte minst den högre utbildningen alltsedan Lund konkurrerade ut Göteborg vid tillkomsten av landets andra universitet. Nästan alla skolor och kulturinstitutioner tillkom här efter privata initiativ och donationer från i första hand stadens ekonomiska makthavare. Inspiratörer var också kulturidealisterna Grundtvig och SA Hedlund, som ville ha en "(examens)fri akademi" som skulle vända sig till en bredare publik än de traditionella universitetet. Inriktningen på ekonomutbildningen kom därmed att präglas av folkbildningsambitioner, socialpolitik och praktiskt hantverk. Stadens första professorer i nationalekonomi, Gustaf Steffen och Gunnar Silverstolpe, passade väl in i detta mönster. Traditionen fördes vidare av den nya vänster som en period på 70-talet satte sin prägel på ämnet.

Keywords: Göteborgsskolan, Steffen, Silverstolpe

JEL-Code: B00

Göteborgsskolan – praktisk, friakademisk, historisk, folkbildande, social¹

Johan Lönnroth

Den Wurmbska handelsutbildningen

"I Göteborg skrivs inga dikter, bara fakturor" är ett talesätt med osäkert ursprung. Andra uttalanden i samma riktning kan däremot beläggas. Så skrev till exempel den store norske diktaren Bjørnstjerne Bjørnson ett argt brev till Handelstidningens ägare S. A. Hedlund att Göteborg var "Nordens råeste by" och att staden dominerades av "pængerne, maten, vinet, liderligheten i det stille". Måhända hade Bjørnson rätt. Men den göteborgska nationalekonomin har också haft en rad andra särdrag.

Som hamnstad har Göteborg nåtts tidigt av internationella tankeströmmar: På gott och ont har ismer i tiden fått starkare genomslag här: merkantilism, skandinavism, liberalism, socialism, kommunism och nazism. Göteborgarna drog in idéerna och deras bärare i stadens liv och mildrade dem sedan genom att dra in dem i den allt omslukande göteborgsandan.

Efter freden i Roskilde 1658 uppstod frågan hur de nyerövrade landskapen skulle försvenskas. Den högre utbildningen hade en strategisk betydelse.

¹ Denna uppsats bygger till stor del på mina tidigare texter, särskilt de om Steffen och Silverstolpe. I dessa texter finns ett antal fotnoter och litteraturreferenser som jag i stort sett låtit bli att ta med i denna text. Uppsatsen presenterades vid nionde nordiska mötet om ekonomisk doktrinhistoria, Stockholm 25-27 augusti 2006.

Gymnasiet i Göteborg fick uppgiften att göra goda svenskar av präst- och bondsöner från Bohuslän och Halland. Stadens ledande män framhöll Göteborgs stora ekonomiska och försvarspolitiska betydelse och hemställde om att också ett av ständerna diskuterat nytt universitet skulle byggas här. Men Skåne och Blekinge bedömdes som viktigare att försvenska. Lund fick det nya universitetet. Här drogs slutsatsen att man inte bör lita på staten.

När Göteborgs gymnasium 1748 firade sitt 100-årsjubileum väckte biskop Wallin åter tanken på ett högre lärosäte i Göteborg och 1760 sände domkapitlet in en framställan till det kungliga majestätet där det bland annat hette att det i staden finns:

... mängder av näringsmedel, folk och ungdom, vilken sistnämnda i olika avsikter fordrar olika samt lätt- och snarfången undervisning.

Domkapitlet ville att gymnasiet i Göteborg skulle bli ett "gymnasium illustre" med lektorat i medicin, ekonomi och handel samt en informator i fortifikation och sjöstat. Men inte heller denna gång kom positiv respons från höga vederbörande i Stockholm. Frihetstidens första ekonomiprofessur hamnade i Uppsala. De två första professurerna med den av Linné inspirerade kombinationen ekonomi och botanik kom i Lund och Åbo. Om göteborgarna ville ha något motsvarande fick de ordna detta själva.

Till den göteborgska ekonomiutbildningens ideologiske fader vill jag härmed utnämna Friedrich Christoph Wurmbs. Han deltog i bygget av en handelsakademi i Hamburg med start 1768 och flyttade till Sverige efter privatekonomiska problem. Där startade han 1785 en internatskola i den lilla

orten Öringe i södra Halland. Skolan hade som mest 40 elever. Teori varvades med praktik. Bland ämnena fanns varukännedom och geografi. Eleverna fick lära sig att skriva fakturor och bokföra i ett "övningskontor".²

Napoleonkrigen och kontinentalblockaden gav den göteborgska handeln strategisk betydelse för främst briter. Staden fick ett våldsamt uppsving, affärsmän flyttade hit. Flera av dem var från Skottland. De hade med sig idéer om näringsfrihet och frihandel. Robert Owens idéer om företagsägarnas sociala ansvar och om arbetarnas deltagande i samhällslivet kom till Göteborg genom män som William Gibson.³

Efter en motion om upprättande av handels- och navigationsskolor vid 1823 års riksdag frågade Kommerskollegium handels societeterna i stapelstäderna om vad de ansåg om detta. Handels societeten i Göteborg inlämnade i augusti 1824 ett förslag som utformats av den tyskfödde grosshandlaren och industrimannen G.F. Hennig, som studerat på Wurmbes handelsskola i Hamburg. En annan tysk, Ferdinand Lannes, fick i uppdrag att göra läroplan. Han angav Wurmbes skola i Öringe som förebild.⁴

I januari 1826 tog *Göteborgs Handelsinstitut* (GHI), det första av sitt slag i Sverige, emot sina första elever. I dess stadga kunde man läsa:

² Gunnarsson sid 109 och Hallands Genealogiska Förenings hemsida hgf@halland.genealogi.se

³ Gibson grundade bland annat Jonserefs fabriker, införde andel i vinst mm, vilket bland annat bidrog till att det första arbetarparti som fick en avdelning i Jonsered var SKP i samband med textilarbetarstrejken 1929.

⁴ Gunnarsson sid 185 ff

Institutet skiljer sig från ett handelshus blott genom bristen på penningar och varor.

Inriktningen på GHI var med andra ord praktisk, eleverna skulle lära sig och examineras på handlandets praktik snarare än på dess teori. Samma sak gällde den tre år senare tillkomna *Chalmerska slöjdskolan* och den 1841 tillkomna *Navigationsskolan*. Alla tre skolorna byggde på privata initiativ och pengar, statsbidragen var i början små. Skolorna speglade en skepsis bland stadens ledande män gentemot statens utbildningspolitik. Man ville ha en för industri och handel mer användbar utbildning än den som formats av präster och ämbetsmän vid gymnasier och universiteten i Uppsala och Lund.

Grundtvig, Hedlund och den fria akademien

Lite paradoxalt var det en präst som gav denna göteborgska utbildningsdoktrin ett eldunderstöd med internationellt genomslag. Det var självaste Grundtvig, som skrev i den nystartade nordiska tidskriften *Brage och Idun* 1839 att de gamla universiteten med deras

... tuggande av latinsk grammatik ... intet annat storverk har att uppvisa än den mekaniska fortplantningen av glosor och regler och av ett lass ofruktbar bokkunskap... (de är sjunkna) i den dödens dvala, som nödvändigt följer av ett ensartat, andligen förstörande skolväsen beräknat efter examen.

Grundtvig föreslog att ett nytt och "fritt" nordiskt universitet i Göteborg skulle ersätta de fyra gamla universiteten i Köpenhamn, Uppsala, Lund och Kristiania. I

en dikt såg han detta nya som ett "Himmelsbjerg" och som ett "et Oxford magelöst" som "Odin selv har bygget."⁵

Dessa revolutionära idéer lanserades ju redan på den tid skråväsendet ännu fanns kvar och den akademiska världen hade sin representation i prästeståndet. Det krävdes näringsfrihet, skandinavism och ett par kulturidealistiska handlingsmänniskor för att Grundtvigs frön skulle slå rot i Göteborg. Domprosten Peter Wieselgren tog initiativ till att folkbildande föreläsningar i olika ämnen och i Grundtvigs anda kom igång 1858 i *Vetenskaps och vitterhetssamhällets* regi.

När *Handelstidningens* redaktör SA Hedlund tog initiativ till *Göteborgs Museum* 1861 ingick det i intendenterna tjänsteplikter att de skulle hålla populära föreläsningar. Museet skulle också på ett pedagogiskt sätt spegla Göteborgs näringsliv och vara integrerad i en kommande fri akademi som också skulle rymma ekonomiska ämnen. Akademin skulle vara examensfri. Hedlund såg nämligen examina och den akademiska titulaturen som "skråprivilegier för de lärde". Han framhöll särskilt att föreläsningarna också borde riktas till kvinnor. Fredrika Bremer skickade telegram:

Heder och tack! Leve Göteborgs Fria akademi!

Staden var vid denna tid inne i en stark expansion av industri och handel. Den nya *Skandinaviska Banken*, Sveriges första affärsbank, och det stora nationalekonomimötet i maj 1863, bidrog till optimismen. Stadens politiska och

⁵ citerat efter Weibull sid 7 ff

ekonomiska makthavare blev i och med representationsreformen i stort de samma. De hade en stark tro på de nya associationerna och på en koppling mellan vetenskap, offentlig diskussion och samhällelig praxis. Av Göteborgs stadsfullmäktigeledamöter kom åren 1863 till 1912 nästan hälften från handel, bank- och samfärdsel. Motsvarande andel i Stockholm var drygt en fjärdedel. För jurister, ämbetsmän, lärare, präster, militärer och sjukvårdspersonal var motsvarande siffror 32 procent respektive 44 procent.⁶

1864 tillsatte magistraten en kommitté som skulle ge förslag till hur de populära föreläsningarna skulle ges fastare form. Den skrev i sitt utlåtande:

... att det för en stad som Göteborg med övervägande industriella intressen och strävanden skulle vara av synnerlig nytta och vikt, att allmänheten erhöles tillfälle till åhörande av offentliga föredrag på såväl den allmänna bildningens som de särskilda vetenskapernas fält. Den ekonomiska verksamheten får härigenom en högre lyftning.⁷

Efter några större donationer beslöt stadsfullmäktige 1871 att inrätta *Göteborgs undervisningsfond* med ansvar för att ge föreläsningverksamheten stadga genom fast anställda föreläsare. En av dem var Hedlunds vän och kollega på *Handelstidningen* Viktor Rydberg, som uttryckte sin positiva förvåning över hur stor publik föreläsningarna fick.

Men Hedlund var inte nöjd, han ville fortfarande ha sin fria ekonomi.

Stadsfullmäktige tillsatte 1885 en beredning med honom som ordförande. Dess

⁶ Nilsson sid 185, Gunnarsson sid 79

⁷ Citerat efter Weibull sid 14-15

betänkande 1886 gick i huvudsak på hans friakademiska linje. Bland annat föreslogs att professorer skulle tillsättas för kort tid samt att utbildningen skulle vara examensfri. Men i stadsfullmäktige fanns också andra idéer.

Göteborgspostens Fredrik Åkerblom ville ha en "högre merkantil bildning" i stället för en fri akademi. Ett av hans argument i stadsfullmäktiges debatt var att mest kvinnor gick på de av Hedlund inspirerade föreläsningarna och att detta visade att den fria akademien:

... inte ger utdelning på kunskapsaktierna utöver fruntimmerskonversationens område.

Göteborgs högskola. Steffen.

Stadsfullmäktige beslöt att tillsätta en ny beredning där Hedlunds motståndare med Åkerblom i spetsen fanns med. Men innan den hunnit lägga sina förslag hade andra kraftfulla aktörer trätt in på banan. Det var generaldirektören i fångvårdsstyrelsen Sigfrid Wieselgren och bankiren Oscar Ekman som hade lyckats övertala David Carnegie att donera hela 500 000 kronor till en högskola organiserad efter samma grundprinciper som universiteten. Förslaget kan ses som en kompromiss mellan Hedlunds fria akademi och Åkerbloms handelshögskola.

Wieselgren argumenterade för det nya förslaget i ett brev till Hedlund:

Mitt prosaiska sinne ser hellre ett strävsamt, i vanliga bildningsämnen studerande yngligaflock, ledd av samvetsgranna, ehuru alls icke glänsande lärarkrafter, än en och annan celeber man i ett och annat alls icke där på sin plats

varande vetenskapligt ämne, vars studium ännu icke fordras av det allmänna bildningsintresset.⁸

Både Hedlund och Åkerblom fick maka åt sig. Beslutet togs i bred enighet. Höstterminen 1891 började högskolan sin verksamhet. Motsättningen mellan det som Lindberg och Nilsson i *Göteborgs Universitets Historia* kallar det "merkantila spåret" och det "friakademiska spåret" levde dock vidare. Professorerna var inte bara skyldiga att meddela undervisning och handledning åt högskolans studenter utan också enligt stadgan:

... hålla offentliga föreläsningar i en form som gjorde dem tillgängliga för den bildade allmänheten.

De första sju professurerna kom i humanistiska ämnen. Det merkantila spårets vänner var självfallet inte nöjda med det. Även SA Hedlund hade för övrigt förordat nationalekonomi som ett av högskolans ämnen. Hans brorson och efterträdare på *Handelstidningen* Henrik Hedlund och litteraturhistorikern Karl Warburg lyckades övertala grosshandlaren August Röhss att ge pengar till tre nya professurer vid högskolan varav en i nationalekonomi och sociologi. Warburg lär ha varit den som fick igenom sociologi i ämnesrubriken. Syftet lär ha varit att utestänga Gustaf Cassel från konkurrensen. Den första (och den enda som fick kombinationen att fungera) professuren i nationalekonomi och sociologi gick till Gustaf Steffen.⁹

Vem var då denne Steffen? Som ung var han glödande revolutionär socialist. Så

⁸ Citerat efter Weibull sid 41-42

⁹ Lindberg & Nilsson del I sid 56

här skrev han hem från Tyskland i ett brev till Fredrik Sterky:

Vår socialdemokratiska agitation skall förbereda den svenska underklassen på det ögonblick, då revolutionens timme slår för den europeiskt civiliserade mänskligheten, jag tror nämligen ej på någon fredlig öfvergång,

Under en tid i England hade han kontakt med anarkisten Krapotkin och rapporterade entusiastiskt hem om idéer som inte likt "autoritetssocialisterna" tar sin tillflykt till "metafysiska begrepp" som statens plikter, naturlig rätt etc." ... utan som tvärtom "... följer den "moderna evolutionsfilosofiens väg". Steffen citerade Krapotkin:

Uti ett samhälle, som är grundadt på fri kooperation... måste ... människornas sociala, altruistiska drifter vinna en hittills okänd utveckling.

År 1888 kastade sig Steffen också in i den pågående svenska könsdebatten. I uppsatsen "Kvinnofrågan och sedlighet" i tidskriften *Framåt* angrep han den borgerliga dubbelmoralen med dess legitimerat sedliga bärerskor av familjearvet och dess köpta kärlek utanför äktenskapet samt hyllade han den framtida proletärt kommunistiska könsmoralen.

I Tyskland studerade han politisk ekonomi för Adolph Wagner och Gustav Schmoller, ledande representanter för den "historiska skolan", en historiskt och empiriskt inriktad politisk ekonomi, ideologiskt hemmahörande i gränslandet mellan konservatism och statssocialism. Under ett troligt inflytande från dem och från fabianerna i England rörde sig Steffen som så många andra socialister i hans generation i riktning mot en mer idealistisk och reformistisk socialism. Han

rapporterade hem om sina intryck till främst Sterky och till Axel Danielsson på tidningen *Arbetet*. Samtidigt var han korrespondent för *Handelstidningen* och hade kontakt med SA Hedlund.

I *Lönearbetaren och Samhället* från 1890 gjorde han upp med både marxistiska, anarkistiska och manchesterliberala ytterligheter. Marxismen såg han där som en lära för den "trånga arbetarsocialismen" under det "primitiva stadiet" då socialismen hade ledare som var "agitatorer" och enbart "bittra fiender i högre klasser". Nu hade socialismen framträtt "i en mer mogen form", som utmärktes av att arbetarledarna var "samhällsforskare eller politiker".

Som så många andra socialister vid denna tid påverkades Steffen av den framväxande ekonomiska marginalismen.¹⁰ Via främst prästen Philip Wicksteed mötte han det han kallade "jevonismen". En ny entusiastisk rapport skickades hem:

Vi hafva här blott att göra med teorin om de ekonomiska förhållanden som äro, ej med teorin om dem som borde vara...

Steffens ideologi låg någon stans i gränslandet mellan social liberalism och det Eli Heckscher kallade "katedersocialism".¹¹ Det gjorde honom till en tämligen idealisk företrädare för det friakademiska spåret i Göteborg. I en artikel 1903 i *Ekonomisk Tidskrift* definierade han det nya universitetsämnet. Han betonade nödvändigheten av ämnets sociologiska aspekter, hyllade främst den tyska historiska skolan som förebilder och kallade Gustav Schmoller för "kanske den

¹⁰ Se Lönnroth 1995. I den antologi som denna text ingår i beskrivs mötet mellan socialismen och marginalismen i Europa perioden 1870 till 1930

sociologiskt djupsinnigaste nu levande nationalekonomen". Den nationalekonomiska vetenskapen måste vara historisk och nationell. Steffen varnade också för en ensidig betoning av det teoretiska och för ett överdrivet användande av matematik.¹²

Kritiken mot överteoretisering var inte explicit riktad mot professorskollegan Wicksell i Lund. Men i en ny ämnesdefinierande uppsats i *Ekonomisk Tidskrift*, denna gång om ämnets syn på handelsteori och handelspolitik, antydde Steffen att Wicksell hörde till de nationalekonomer som felaktigt blandar ihop produktion och distribution och som behandlar handelspolitiken "privatekonomiskt" mer än nationalekonomiskt.

Steffen var överens med Sombart om behovet av en "objektiv metod": "Den rena ekonomiska människonaturen – 'the economic man' - är en fiktion." Man måste se kapitalismen "historiskt och etnografiskt". Men Steffen kunde inte förstå varför Sombart försvarade arbetsvärdeläran. Han måste mena att den inte är någon "riktig värdeteori", vilket skapar "konfusion". Arbetsvärdeteorien är "materiellt falsk". Det finns därmed inte heller någon motsättning mellan Sombarts krav på "objektivism" och den "subjektivistiska utilitets- eller gränsnytteskolan".

Som kurslitteratur använde Steffen sina egna *Sociala Studier*, som utkom i sju häften åren 1905 till 1912. I häfte två tog han upp samhällsforskningens och den nationalekonomiska utbildningens uppgift. Den var att öka medvetandet om samhället som ett "själstillstånd" och om alla klassers inklusive motpartens "oumbärlighet för samhället" och därmed dämpa den "bittra fejden mellan

¹¹ I talet på Nationalekonomiska Föreningens 75-årsjubileumsfest 1952

¹² Engström sid 18

klassintressen med blind klassegoism". Samhällsvetenskapen måste få detta medvetande att tränga ned i skolsystemet. Detta är en viktigare uppgift än den snäva yrkesutbildningen:

Den bildning, som det åligger skolan att bibringa bör varken vara 'klassisk' eller 'naturvetenskaplig' eller 'praktiskt yrkesmässig', utan 'allmänt medborgerlig'. Den skall vara modärnt humanistisk och samhällsvetenskaplig på en gång.

Steffens syn på sitt ämne kan också utläsas av övrig kurslitteratur. För betyget godkänd krävdes, utöver *Sociala Studier*, Gides *Nationalekonomiens grunddrag*, Wicksells *Föreläsningar*, Conrads *Nationalkonomie und Statistik* och Sundbergs *Det Ekonomiska Samhällslifvet*. För Med Beröm Godkänd fordrades därutöver en mindre uppsats samt 17 övriga större verk, bl a Marshalls *Principles of Economics*, Böhm Bawerks *Positive Theorie des Kapitals* och makarna Webbs *Industrial Democracy*. För betyget Berömlig fordrades därutöver en ny uppsats samt ett 20-tal verk, bl a Smiths *Wealth of Nations*, Malthus *Population*, Ricardos *Principles* samt arbeten av Jevons, Cournot och Schmoller. Marx fanns inte med på kurslistan.

I studieanvisningarna angav Steffen att ämnet med fördel kunde läsas ihop med historia, statskunskap, geografi och etnografi. Om man jämför med nationalekonomiämnet i Lund, Stockholm och Uppsala var Steffens kurser bredare och de hade en starkare betoning av sociologi, statistik och den politiska ekonomins klassiska verk.

Historien om Steffen som socialdemokratisk riksdagsman, om uteslutningen ur partiet på grund av tysksympatier, om hur han togs till nåder och blev

huvudansvarig för den stora socialiseringsutredningen, skall inte berättas här. Hans breda ämnesdefinition sågs som alltmer föråldrad i takt med att den neoklassiska teorin slog igenom. Han föreläste om socialismen, men mest tycks han ha undervisat genom privata samtal och seminarier hemma i bostaden. Per Nyström, som läste för Steffen 1923-24, berättade att han gick hem till Steffen för att få råd. Han rekommenderades *Sociala Studier* och den brittiske arbetarledaren Ramsey Macdonalds bok *Socialismen*.

Handelshögskolan. Inkompetensförklaringen av Helander.

I Stockholm började Oscar Wallenberg med flera vid förrförra sekelskiftet driva frågan om att inrätta en handelshögskola i Stockholm. Henrik Hedlund föreslog som motdrag i *Handelstidningen* att man skulle inrätta en "fri handelsfakultet" vid Göteborgs Högskola där alla – studenter och allmänhet - skulle undervisas tillsammans. Som fördel med Göteborg angav han den starka kopplingen mellan ekonomi och humaniora.¹³

Ett villkor i donationen var att de Rhösska professorerna var att de inte bara skulle föreläsa utanför högskolan utan också medverka vid undervisningen i en eventuell framtida blivande handelshögskola. Steffen höll ett antal sådana föreläsningar. Men de som höll fast vid det merkantila spåret kunde rimligen inte vara nöjda med hans breda ämnesdefinition. De fortsatte verka för en mer praktiskt inriktad utbildning i ekonomi och handel. 1905 fick de i samarbete med högskolan igång en fortsättningskurs på högskolenivå för Göteborgs handelsinstituts tidigare elever.¹⁴

¹³ Gunnarsson sid 207

¹⁴ Engström sid 11

Den Röhsska professuren i geografi och etnografi innehades av den berömde upptäcktsresaren Otto Nordenskjöld, en handlingens man som passade väl in i den göteborgska betoningen av praktiska inslag i utbildningen. Han ledde en av stadsfullmäktige tillsatt kommitté som skulle förbereda frågan om en handelshögskola. Ett förslag las om att handelshögskolan i Göteborg skulle inrikta sig mer på praktisk utbildning riktad till handelsområdet. På detta sätt skulle skolan profileras i förhållande till den planerade motsvarigheten i Stockholm som tycktes bli mer inriktad på industri och banker.¹⁵

Stockholm fick sin skola 1909. Göteborg hade ännu en gång förbigåtts. Under åren fram till krigsutbrottet var det inte läge att driva nya civila kostnadskrävande projekt. Men efter en donation 1915 på 40 000 kronor av Johan Ekman till *Handelskammaren* i Göteborg kunde en mer praktiskt inriktad kvällskurs om ekonomi och handel på högskolenivå ges en fastare form. Den i Tyskland disputerade nationalekonomen Sven Helander förordnades som kursföreläsare. Samtidigt blev denne utnämnd till docent vid Göteborgs Högskola.

Helander var född 1889, men hade trots sin ungdom en omfattande produktion bakom sig. Trots att han ju förväntades profilera sig mer längs det merkantila spåret än Steffen var hade båda i själva verket ganska lika åsikter om hur undervisning och forskning om ekonomi och handel skulle bedrivas. Även ideologiskt stod de båda varandra nära. Ta till exempel hans definition av socialism:

¹⁵ Alvstam sid 97-98

Om termen socialism tillåtes, så är detta en organisation, där de privata företagen existera, men genom sina egna, fast utbyggda organisationer samarbetande med staten, som i sin tur verksamt understödjer det ekonomiska livets högsta rationella utbyggnad.¹⁶

Vid krigsslutet gjordes nya framstötningar för att de av Helander ledda kurserna skulle byggas ut till en reguljär handelshögskola. Vid tidigare diskussioner hade socialdemokratin, som nu var största parti i stadsfullmäktige, tvekat om att satsa pengar på ett projekt som var så förknippat med det borgerliga Göteborg. Men nu var man ett etablerat parti som samarbetade med andra i nationens och stadens intresse. Dessutom var ju stadens ledande nationalekonom (före detta, men snart till nåder tagen) partimedlem. Under allmän enighet beslöts 1919 att hela utdelningen från August Röhss fond det året skulle gå till Handelskammaren som grundplåt för en handelshögskola.

Frågan var nu om man skulle kunna få kvalificerade befattningshavare på den nya skolan i konkurrensen främst med den nu väletablerade motsvarigheten i Stockholm. Det gällde inte minst den professur i nationalekonomi som utlysts. Tre kandidater ammalde sig som sökande: Docenterna Sven Helander och Arthur Montgomery samt filosofie doktorn Gunnar Westin Silverstolpe.

Man lyckades värva fyra högt kvalificerade sakkunniga: Sven Brisman, Eli Heckscher, Emil Sommarin och Gustaf Steffen. Att alla fyra hade en mer praktisk och pedagogisk inriktning jämfört med de ledande "teoretikerna" Wicksell och Cassel säger troligen något om vilken sorts professor man ville ha. Att Brisman

¹⁶ *Vår moderna Handel* 1920, citerat efter Engström 2003 sid 87

och Heckscher hade borgerlig profil medan de Sommarin och Steffen var socialdemokrater gav också god politisk balans.

De fyra sakkunnigutlåtandena blev en diger lunta. Brisman, Heckscher och Sommarin satte Silverstolpe som etta före Montgomery och förklarade dessa båda vara professorskompetenta. Brisman och Heckscher förklarade Helander inkompetent medan Sommarin ansåg honom vara "med tvekan kompetent". Steffen satte tvärtom Helander som etta före Silverstolpe och förklarade Montgomery inkompetent. Bedömningen av Helander säger en del om vilken riktning svensk nationalekonomi nu skulle ta. Därför skall jag gå in lite närmare på hur de sakkunniga kunde komma till så olika resultat.

Brisman inkompetensförklarade Helander för att denne till stor del ägnat sig åt den "ekonomiska sociologin", som behandlar "icke ekonomiska motiv" för handlandet och för att han använt oklara begrepp som "ekonomisk makt", "ekonomisk sed" samt för den tyska skolan typiska begrepp som "folkuppfostran" och "karaktärsstyrka". Hans arbeten var "... uttryck för en riktning inom den tyska nationalekonomin", som givit sig in på "ofruktbar mark" med "vetenskapligt otillfredsställande" metoder. Så trots hans "obegränsade litterära produktivitet" så saknade han den för en professor i nationalekonomi nödvändiga "tanke- och omdömesförmågan."

Heckscher argumenterade på ungefär samma sätt: Helanders arbeten hade sina förtjänster, men de avslöjade också "den uppenbara okunskapen med ekonomisk teori och ekonomiska lagar". De av Helander använda begreppen "kapitalism" och "kapitalistisk" var oklara och ovetenskapliga. Begreppet "ekonomisk makt", som Helander definierade som "att kunna tvinga en person till en ekonomisk

handling" och som exemplifierades med "arbetsanställningen före fackföreningarnas tid" och med "människornas underkastelse under modets växlingar" kunde enligt Heckscher inte "... leda fram till något väsentligt värde för den ekonomiska forskningen." I utlåtandet nämndes också negativa utlåtanden om från etablerade filosofer.

Steffen hade en radikalt annorlunda bedömning. Hans omfattande utlåtande, enbart åt Helanders texter användes 67 sidor, var i grunden positivt. Helanders mer sociologiska och historiska inriktning var bevis för Helanders större bredd. Användandet av begrepp som kapitalism, ekonomisk makt och folkuppfostran visade på större vetenskapligt djup.

För Steffen var också en text av Helander om Marx och Hegel, som avfärdats av de andra som liggande utanför ämnet, klart meriterande och Steffen gav den en utförlig och i huvudsak instämmande presentation: Hegel hade två värdeteorier, en för "das abstrakte Recht" och en för "die bürgerliche Gesellschaft." Marx tog över detta synsätt, detta måste man förstå för att kunna fatta förenligheten mellan den "abstrakt objektiva" marxistiska värdeläran och den subjektiva marginalistiska värdeläran. Steffen refererade också Helanders kritik mot gränsnytteteorin för att bygga på "ohistoriska Robinsonader". Steffen sammanfattade:

Helanders tankar och formuleringar äro icke alltid lättfattliga, under det att enkelhet och klarhet ofta utmärka Silverstolpes. ... Å andra sidan finner jag hos Helander en avgjort större benägenhet att tränga ned på djupet... Silverstolpe har genomgående ett något lättare handlag, som väl icke i regel slår över i ytlighet ... men stundom går han förbi de svåraste, eventuellt farligt förbryllande

frågeställningarna. Silverstolpes vetenskapliga kynne förefaller såtillvida att vara i någon mån av den praktiska engelska typen.

Folkbildaren Silverstolpe

Styrelsen för Handelshögskolan i Göteborg föreslog Silverstolpe till tjänsten. I två långa inlagor med bifogade utlåtanden från Werner Sombart i Berlin och ett privatbrev från Helander till Sommarin, överklagade Helander beslutet. Han hävdade att Brisman, Heckscher och Sommarin inte förstått vad han skrivit. Heckscher anklagades också för att allmänt vara emot modern tysk nationalekonomi och när denne hänvisade till "filosoferna" menade han Axel Hägerström, med vilken Helander varit i skarp polemik och som därmed var starkt partisk.

Helanders klagan avslogs och Silverstolpe utsågs definitivt. Därmed kan man säga att både marxismen och den historiska skolan definierats ut från svensk nationalekonomi. Men inte heller Silverstolpe passade in i den huvudfåra som nu tagit över i Uppsala, Lund och Stockholm. Egentligen är det något av en paradox att just han skulle få denna första befattning på den skola som det praktiska ekonomiska livets män hade kämpat så länge för gentemot de friakademiska idealisterna. Det är nämligen svårt att tänka sig en bättre företrädare för det Hedlundiska folkbildaridealet än Silverstolpe.

Jag skall här fatta mig kort om Silverstolpes åtta år i Göteborg. Alla de sakkunniga hade framhållit hans pedagogiska skicklighet. Hans mest kända text är det lilla häftet *Nationalekonomi för alla*, som kom ut på KF:s förlag i tretton upplagor mellan 1922 och 1950. Låt mig här ta fram ett stilprov: Silverstolpe förklarar följderna av valutakursernas växlingar:

När Demsey boxades med Carpentier 1921 hade amerikanen vunnit matchen men fransmannen fått mer betalt. Förklaringen var att Carpentiers 200 000 dollar omräknat i franc hade fått större köpkraft än Dempseys 300 000 dollar i USA eftersom dollarkursen mot francen stigit mer än vad som motsvarade skillnaden i inflationstakt sedan guldmyntfotens försvinnande 1914.

Läroboken recenserades Ernst Wigforss, som för övrigt var lektor i svenska och historia på Latingymnasiet i Göteborg på 1920-talet: Läroboken "är en synnerligen lämplig första inledning till ett studium av de nationalekonomiska frågorna". Boken är lättfattlig och därmed är det... "liten risk att man vänder sig bort i missmod från... ett studium, som tycks ... vara en tummelplats för lärda teoretiker och deras hårklyverier, där vanligt folk ingenting har att skaffa.". Det enda Wigforss var rejält missnöjd med var behandlingen av Karl Marx: Det verkar vara en "ren misskrivning" när Marx "utrangeras ur nationalekonomernas aktade samfund."

Först hösten 1923 tog den nya handelshögskolan emot sina första reguljära studenter. Jämfört med Stockholm kom nationalekonomin att spela en underordnad roll i förhållandena till företagsekonomin. En orsak var att Silverstolpes hjärta klappade mer för folkbildning än för vetenskap. Enligt skolans första verksamhetsberättelse ägnade Silverstolpe på hösten 1923 lika många timmar åt handelshögskolans öppna kvällskurser som åt den reguljära undervisningen för intagna studenter. En förklaring ges av Silverstolpe själv:

Det är sant att nybörjaren finner många delar av den teoretiska nationalekonomien svårbegripliga och endast långsamt lär sig att tillämpa de

teoretiska abstraktionerna på det ekonomiska livets företeelser, men utan stödet av en grundläggande begreppsdefinition bli studierna i nationalekonomi till ringa nytta.¹⁷

Silverstolpe höll också kvällsföreläsningar på *Kontoristföreningen*, för *Göteborgs Handelsbiträdesförening*, på *ABF: s universitetscirkel* och på *Liberala Sommarskolan i Göteborg* för att ta några exempel. Han spände över vida fält. Föreläsningarna hade rubriker som: *Återbetalning av de tyska krigsskulderna*, *Marx och Lenin*, *Kriget, Freden och Folkets Välstånd* *Truster och karteller* och *Demokratiserad Kapitalbildning* för att ta några ur högen. Han medarbetade också flitigt i *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*. Senare var han en flitig röst i radion.

I april 1932 hemställde Silverstolpe om avsked från professuren, en ovanlig åtgärd i Sveriges akademiska liv. Han ville ha mer tid för föreningsliv, folkbildning och populärvetenskapligt författarskap.

Nyvänstern, Södersten och Göteborgsskolans återkomst.

När Steffen dog 1929 och Silverstolpes försvann förlorade den göteborgska ekonomiutbildningen sina särdrag. Steffen efterträddes av Gustaf Åkerman som saknade sociologisk meritering. Därmed blev sociologin hemlös tills Gunnar Aspelin sög upp den i den praktiska filosofin i slutet av 30-talet. När Ivar Sundbom efterträdde Åkerman 1953 togs sociologin också bort ur ämnesrubriken. (En professur i sociologi inrättades i Göteborg först 1960.)

Silverstolpe efterträddes av Erik Lindahl. Det i handelshögskolans årsberättelser

¹⁷ Citerat efter Alvstam sid 105

tydligaste avtrycket av detta är att de fristående handelshögskolekurserna i nationalekonomi försvann. Ämnet trängdes tillbaka och så småningom tappade det ställningen som ett av huvudämnena. Lindahl fick litet utrymme både i undervisningen och mätt i lokalyta. En positiv sida av detta kan dock kanske vara att han lär ha fått tid att skriva det som brukar betraktas som Stockholmskolans ledande arbete *Studies in the Theory of Money and Capital* under sin tid i Göteborg.¹⁸

Under 1960-talet hade universitetets (högskolan blev universitet 1954) nationalekonomiska institution bara två kortvariga innehavare av professuren: Hugo Hegeland vikarierade en tid för Börje Kragh, som fick professuren, men aldrig tillträdde den. Roland Artle pendlade i tre år mellan Göteborg och hemmet i Berkeley. På handelshögskolan levde ämnet ett om möjligt ännu mer undanskymt liv än tidigare. När Artle definitivt återvände till USA i slutet av 60-talet levde vi i praktiken i ett professorslöst tillstånd.¹⁹

När katten var borta dansade råttorna på bordet. Vi bildade studiecirklar och trälade oss igenom Marx *Kapitalet* alla tre banden. Vi upptäckte marknadssocialismen och den "nyricardianska" kritiken av neoklassisk teori. Särskilt minns jag när vi bjöd in Mario Nuti, som jämförde det vi kallade för de borgerliga nationalekonomernas försök att förklara kapitalvinsten som en alternativkostnad med tungan som ständigt söker sig till den sjuka tanden. Vi förde in ämneskritisk litteratur på kurslistorna och examinerade genom grupparbeten i Wurmb's, Grundtvig's och S A Hedlund's anda. (Fast få av oss hade en susning om dessas existens.) Vi var goda skandinavister och startade

¹⁸ Engström not 6 på sid 89

¹⁹ Jag skriver "vi", för Artle hade värvat mig som forskarassistent från den matematiska institutionen

Nordisk Tidskrift för politisk ekonomi.

1971 utnämndes Bo Södersten till professor i Göteborg. Ryktet gick att landets ledande ämnesföreträdare gett denne vänstersocialdemokrat i uppdrag att ta tillbaka makten från den "kommunistiska klick" i institutionspartiet *Vänsterfronten*, som hade storleksordningen 40 % av lärare och studenter bakom sig.²⁰ Vi såg honom således som ytterligare en i raden av de starka marxkritiska socialdemokrater som gjort svensk nationalekonomi internationellt sett unik i frånvaron av marxistiska tanketraditioner: Wicksell, Myrdal, Lindbeck.²¹

I den officiella universitetshistoriken, i vilken akademiska strider normalt tonas ner, skriver man om denna tid:

... den nationalekonomiska institutionen kom att präglas av starka ideologiska motsättningar. En grupp studenter och lärare framträdde med en stark övertygelse om att nationalekonomin kan användas för att ge en mer grundläggande total förståelse av samhället. Flera av dem hade en marxistisk inriktning.²²

Visst var vi påverkade av Marx. Men omedvetet låg vi nog närmare Grundtvig och Robert Owen. Tre decennier senare är det lätt att erkänna att Södersten hade en välgörande inverkan på oss, vi tvangs skärpa våra argument och strama upp examinationen. I realiteten låg de flesta av oss inte heller så långt ifrån Södersten

²⁰ Vi hade försöksverksamhet med den så kallade modell fyra av den institutionsdemokratilagstiftning som blivit en följd av upproret mot UKAS/PUKAS. Den innebar att all personal och alla studenter bildade en valkorporation. En "kommunistisk klick" var ett begrepp som användes på ett flygblad från det av Södersten nybildade partiet Vänsterdemokraterna. Södersten delade personligen ut detta flygblad i en välfylld större föreläsningssal på en av mina föreläsningar.

²¹ Lönnroth 1991

ideologiskt. Hans båda artiklar i *Arbetet* under den stora löntagarfondsstriden 1975 under rubrikerna 'Löntagarfonder breddar vägen till arbetarstyre' och 'Kapitalisten har gjort sin plikt - Kapitalisten kan gå!' gjorde ett djupt positivt intryck. Men vi kunde inte erkänna det då. Lika lite som Södersten ville se någon poäng med vår "småborgerligt" liberala och utopiska socialism.

Några inom vänstern motades ut från institutionen eller försvann frivilligt till "friakademierna" i Roskilde och Ålborg. Vi som blev kvar slog till reträtt, slutade simma mot strömmen bredvid ordförande Mao och gav oss i stället ut i den breda huvudfåran. När muren föll fanns knappt ett spår kvar av vad vi gjort. Men som Hegel sa: historien är listig. De "icke ekonomiska motiv", som Brisman och Heckscher i utlåtandet om Helander definierade ut som liggande utanför ämnet, är nu fullt accepterade under andra rubriker. Steffens och Helanders "folkuppfostran" har blivit "tillit" eller "socialt kapital". "Politisk ekonomi" är en allt vanligare ämnesrubrik. Nästan allt det "Göteborgsskolan" stod för har kommit tillbaka.

Använda texter

Alvstam Claes G. (2003) "Otto Nordenskjöld som handelshögskoleman och ekonomgeograf" publicerad på sid 95-110 i *Bland akademiska pionjärer och stordonatorer* med Karl Erik Gustafsson som redaktör och utgiven av Handelshögskolan vid Göteborgs universitet i samband med skolans 80-årsjubileum.

²² Lindberg&Nilsson del II sid 178

Berglund Hadar & Grönfors Kurt (1977) *Handelshögskolan i Göteborg 1923 – 71*
utgiven av Handelshögskolan

Engström Carl-Gustav 'Ursprung, tillkomst och framväxt' i *Bland akademiska pionjärer och stordonatorer* med Gustafsson, Karl Erik (red), 2003, sid 7-94,
Handelshögskolan vid Göteborgs universitet.

Gunnarsson Elving (1988) *Från Hansa till handelshögskola – Svensk ekonomundervisning fram till 1909* Uppsala

Handelshögskolan i Göteborg, Årsberättelser

Lindberg Bo & Ingemar Nilsson (1996) *Göteborgs Universitets Historia*
Del I och II, Göteborgs Universitet

Lönnroth Johan:

1990 "Ekonomporträttet: Gustaf Steffen" sid 123-148 i *Ekonomporträtt – Svenska ekonomer under 300 år* Christina Jonung & Ann-Charlotte Ståhlberg (red) SNS.
Bearbetad version på engelska i 'Gustaf Steffen' sid 263-282 i vol I av *European Economists of the Early 20th Century* Vol I Warren J. Samuels (huvudredaktör)
Edward Elgars förlag.

1991 'The defeat of Marxism as Economics - the Swedish Example' in *Perspectives on the History of Economic Thought* History of Economics Society. Bearbetad på svenska i 'Den marxistiska ekonomilärens nederlag i Sverige' sid 145-175 i *Samhällsvetenskap - Ekonomi - Historia* Festskrift till Lars Herlitz 60 år Daidalos

1995 "Swedish Model Market Socialism" in *Socialism and Marginalism in Economics* Ian Steedman (ed) Routledge

2003 "Gunnar Westin Silverstolpe - folkbildare, poet och naivistisk nationalekonom" sid 129-168 i *Bland akademiska pionjärer och stordonatorer* Karl Erik Gustafsson (red) Handelshögskolan vid Göteborgs universitet i samband med skolans 80-årsjubileum.

Nilsson Göran B (1989) *André Oscar Wallenberg, del II, Gyllene Tider 1856-1866*, Norstedts

Weibull Curt (1941) 'Göteborgs Högskola – Dess förhistoria och uppkomst' ursprungligen tryckt i *Göteborgs Högskolas årsskrift* Band 47 1941:1 omtryckt i *Festskrift till Curt Weibull* på hans 90-årsdag 1976 sid 3-44.